

Залєвський В.В.

УДК 97(477):355.48:930"1944"

**МЕМУАРИ УЧАСНИКІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО
ВИВЧЕННЯ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ
(24.01-17.02. 1944)**

Дослідження присвячене аналізу спогадів радянських та німецьких військових як окремого виду історичних джерел до вивчення подій у "котлі" в районі Черкас у січні-лютому 1944 року. Увагу звернено на розбіжності у викладенні подій мемуаристами, проведено співставлення їх бачення з наявною документальною та історіографічною базою. У роботі наводяться німецька та радянська версії щодо втрат Вермахту під час вказаної операції та пояснюються причини їх виникнення та аргументація.

Ключові слова: мемуари, операція, фронт, наступ, "котел", дивізія, блокада.

Наукове вивчення подій на теренах України під час визволення від німецької окупації у 1944 р. на сьогодні є перспективними напрямком, який залишається актуальним для дослідження. З приводу оцінок деяких аспектів Корсунь-Шевченківської операції в історіографії існує кілька протилежних точок зору, тому задля комплексного відтворення подій січня-лютого 1944 р. потрібно залучати якомога більше наявних джерел, важливим компонентом яких є спогади учасників вказаних подій. Варто відзначити, що протягом останніх років з'явилися можливість використання мемуарів з німецького боку, які до сьогодні з різних обставин не були комплексно залучені до наукового обігу. З монографій останніх років, присвячених вказаній проблемі, відмітимо роботи американського фахівця Д. Гланца, шведського історика Н. Цетерлінга, а також російського дослідника І. Мощанського [30, 34, 24]. Однак, попри широке використання архівних матеріалів та залучення значної історіографічної бази, у дослідженнях не на задовільному рівні розроблений мемуарний аспект.

Отже, враховуюче вищезазначене, метою статті є аналіз спогадів радянських та німецьких військових як окремого виду історичних джерел до вивчення подій під час Корсунь-Шевченківської операції в січні-лютого 1944 р.

Джерельну базу роботи складають спогади радянських учасників подій: Г.К. Жукова, А.М. Василєвського, І.С. Конєва, М.Ю. Катукєва, А.Л. Гетмана, М.І. Бірюкова, К.В. Крайнюкова [11, 4, 19, 17, 8, 2]. З німецького боку джерелами виступають спомини Н. фон Белєва, Г. Гудеріана, Е. фон Манштейна, Ф. фон Бока, Ф.В. фон Мєллєнтіна,

К. фон Кунова, А. Цвайгера [1, 10, 22, 3, 23, 21, 28]. З радянського боку задля представлення точки зору третьої сторони - союзників Радянського Союзу по антигітлерівській коаліції - до роботи залучені спогади англійського журналіста О. Верта [7].

Історіографічну базу дослідження складають офіційні видання, в яких відображена радянська, сучасна російська та німецька версії операції [14, 15, 5, 27], а також відомості енциклопедій, довідників, та окремих монографій, присвячених вказаним подіям [6, 12, 13, 29, 31, 25, 33, 16].

На початку 1944 р. А. Гітлер, за свідченням його ад'ютанта від Люфтваффе Н. фон Бєлова, був переконаний, що минулий, 1943 рік коштував Червоній Армії великих втрат, й вона не буде в змозі продовжувати активні наступальні дії [1, с. 442]. Але ця думка не знаходить підтвердження у реальному перебігу подій, й у спогадах Г. Гудеріана, на той момент інспектора бронетанкових військ, зафіксовано, що "...1944 рік почався на Східному фронті наполегливими атаками "російських" військ (майже усі німецькі мемуаристи свого противника називали "росіянами" - це виступає не як етнічна ознака, а як збиральний образ для всієї Червоної Армії - В.З.), 24 и 26 січня вони почали брати наші війська у лещата на захід від Черкас, 30 січня завдали удар по нашому плацдарму східніше Кіровограду. Обидва наступу мали успіх" [10, с. 450]. Так один з видатних німецьких генералів Другої світової війни відмітив початок Корсунь-Шевченківської операції. Наступ розпочався 24 січня діями 2-го УФ (І.С. Конєв) та 26 січня просуванням вперед частинами 1-го УФ (М.Ф. Ватутін) проти німецької 8-ї армії (Отто Вєлер). Координував дії фронтів маршал Г.К. Жуков. Стосовно початку операції та її вдалого розвитку в мемуарній та історичній літературі не існує розбіжностей, тому додаткової уваги на це приділяти не варто.

28 січня 1944 р., коли внаслідок успішного наступу війська 1-го та 2-го УФ зустрілися у Звенигородці, був створений "котел", в якому опинилася значна частина німецьких військ [14, с. 65]. Найбільш гостра дискусія після виникла й продовжується до сьогодні з приводу кількості солдат та офіцерів, які опинилися у оточенні, й скільки потім під час спроби його деблокації загинула, потрапила у радянський полон або, навпаки, прорвалася до німецьких військ. Можна стверджувати, що на ці питання сьогодні існує дві версії: радянська та німецька.

Вперше конкретні цифри радянської версії подій були озвучені Б.С. Тєлпуховським: дослідник вказував, що німці у "котлі" налічували до 10 дивізій та 1 бригади загальної кількості близько 65-70 тис. солдат та офіцерів. В подальшому радянська версія була детально викладена

І.С. Конєвим, який отримав звання маршала саме за ліквідацію Корсунь-Шевченківського угруповання. Полководець, базуючись на збірці матеріалів з вивчення досвіду війни (№14, 1945 р. видання), детально вказував номери з'єднань, які опинилися у оточенні [19, с. 107]. Такий опис подій закріплюється у першому багатотомному офіційному радянському виданні у 60-х рр. й продовжується у наступному, відповідно, у 70-х рр. (тільки цифра оточених збільшена до 80 тис. - далі побачимо, з чим це пов'язано). [14, с. 69; 15, с. 73]. В "Энциклопедии Великой Отечественной войны", виданій у 80-х рр. зустрічаємо аналогічні дані [6, с. 369-370]. Базується радянська концепція на матеріалах захоплених штабних німецьких карт та протоколах допитів військовополонених, без публікації цих джерел. Спроба іншої точки зору відкидається як мемуаристами, так й історіографією в цілому й оголошується "буржуазною фальсифікацією". На сьогодні такий підхід не можна вважати задовільним й він потребує критичного осмислення.

Серед сучасних істориків, що в цілому підтримують радянську версію про 10 дивізій, 1 бригаду та 75-80 тис. оточених солдатів та офіцерів, варто відзначити російського фахівця І. Мощанського та американського дослідника Д. Гланца, який на сьогодні є одним з найкращих західних спеціалістів по проблемам Східного фронту [24, с. 19; 30, с. 33]. Підкреслимо, що Д. Гланц опирається здебільшого на радянські дані, майже відсутні посилання на німецькі джерела, тому вважаємо, що основні висновки Девіда Гланца є наслідком гіперболізації джерел однієї сторони без їх співставлення з іншими даними. Позитивними сторонами роботи американського фахівця є суто військовий підхід та аналіз операції без ідеологічного забарвлення, притаманного як радянській, так й німецькій історіографії, а також публікацію джерел (хоча переважно всі вони передруковані з радянських часописів) та списків радянських з'єднань та командирів, які приймали участь у ліквідації оточення. Вищевказане трактування подій є традиційним майже для всього пострадянського простору.

Німецька версія щодо кількості оточених заперечує радянську й стверджує, що до "котлу" потрапили два військові корпуси, які мали у своєму складі тільки 6 дивізій та 1 бригаду. Кількість військових, що потрапили до оточення відповідно дорівнювала приблизно 54 (іноді 60) тис. солдат та офіцерів [22, с. 616]. Головним автором цієї візії слід вважати Е. фон Манштейна, який до березня 1944 р. очолював групу армій "Південь", тому саме з його мемуарів була виведена вищенаведена цифра. Варто відзначити, що спомини німецького фельдмаршала в

радянський час не видавалися, але дуже гостро критикувалися, роблячи посилання на окремі цитати з німецького видання роботи, що не надавало можливості дослідникам всебічно вивчити та опрацювати це джерело. В подальшому версію Е. Манштейна використовували та підтримували усі німецькі мемуаристи. Цікавим джерелом, що на сьогодні можливо залучити до дослідження з німецького боку, та яке доповнює картину подій є збірка аналітичних матеріалів під назвою "Операції оточених сил. Німецький досвід у Росії", яку писали німецькі учасники війни на замовлення американської армії одразу після закінчення Другої світової війни. У цій збірці розписаний склад німецьких сил у "котлі", доводиться твердження про шість дивізій з їх детальним перерахуванням, наводяться карти бойових дій [33, с. 19].

Одним з перших, хто підняв питання невідповідності однієї версії іншій був англійський журналіст О. Верт, який у березні 1944 року відвідав місця боїв, та у своїх спогадах відмітив розходження у викладенні подій, яке відбулося після війни, зазначивши, що якщо стосовно Сталінграду немає дуже контраверсійних поглядів, то з приводу Корсунь-Шевченківської операції, після ознайомлення з обома точками зору, автору самому дуже важко зорієнтуватися та зайняти власну позицію [7, с. 543-544].

Спробу прояснити розбіжності у кількості дивізій, а з ними й у кількості військ у "котлі" здійснив німецький історик П. Карель, який спілкувався з тими військовими, хто пережив цю операцію та від них отримав багато матеріалу особистого характеру, який використав у своїй роботі. Підтверджуючи цифру Е. фон Манштейна про у 56 тис. оточених, дослідник вважає, що однією з помилок І.С. Конєва та його підлеглих стала невірна реєстрація усіх дивізій, які потрапили в оточення, наприклад, 112-я дивізія, яка складалася з "залишків" 3-х інших, у цілях маскуванню позначалася як "корпус Б", чи "група Б", хоча дорівнювала звичайній дивізії за штатом та рівнем озброєння. Також у "котлі" залишилися деякі невеличкі підрозділи (на рівні батальйонів та полків) з інших дивізій. Отже, реєструючи полонених з цих підрозділів "...радянська влада вирішила, що дивізії присутні у повному складі" [16, с. 308]. Важливо додати, що згідно споминам Е. фон Манштейна, не всі тилові частини обох корпусів потрапили до "котлу" [22, с. 616], а враховуючи некомплект особового складу дивізій внаслідок важких бойових дій, можна цілком логічно вивести цифру, яку прийняли німецькі історики. Робота П. Кареля в цілому є достатньо тенденційною та ідеологізованою, але вищенаведені факти підтверджуються даними з інших робіт (наприклад, про "групу Б" [33, с. 19] тощо), тому таке пояснення може бути враховано.

З огляду на вищезазначене виникає чисельна невідповідність - 54-60 тис. оточених згідно німецької версії, та 75-80 тис. згідно радянської. Німецькі автори бачать у цьому лише пропагандистський намір керівництва Радянського Союзу перебільшити свій успіх. Відповідно, радянські та пострадянські вчені, навпаки, наводять думку про навмисне заниження німцями своїх сил, щоб зменшити масштаб катастрофи. Сучасний шведський історик Н. Цеттерлінг на базі комплексного дослідження німецьких архівів доводить, що кількість військ, яка потрапила до оточення дорівнювала приблизно 60 тисяч солдатів й офіцерів [34, с. 277]. Отже, оскільки на сьогодні не існує робіт, які б на базі російських архівів ґрунтовно підтверджували радянську версію щодо кількості оточених, вважаємо німецьку гіпотезу більш переконливою.

Одразу після того, як "котел" був створений, німецьке командування, пам'ятаючи уроки Сталінграду, вже з 1 лютого почало наносити контрудари з метою деблокації своїх військ. Незважаючи на усі спроби, Вермахту не вдалося прорвати навіть зовнішнє кільце оточення. Згідно спогадів учасника подій К. фон Кунова, 3-й танковий корпус просунувся вперед на 13 км. й зупинився у 30 км від "котлу" [21, с. 113]. На думку командуючого групою армій "Південь" Е. фон Манштейна, це було обумовлено несприятливими погодними умовами та незначною кількістю сил, використаних для наступу [22, с. 614-619, 619]. Варто підкреслити, що головний фактор невдач у цьому наступі - погодний є дуже поширеним серед німецьких мемуаристів, адже він зміщує суб'єктивні недоліки командування в об'єктивну площину умов бойових дій. Така гіпотеза не може бути врахована як головна, адже за свідченням І.С. Конєва радянські війська теж дуже сильно потерпали від погоди, й неодноразово лише допомога місцевого населення рятувала у скрутних ситуаціях [19, с. 96-97, 138-139].

З моменту оточення військ противника на початку лютого 1944 р. командування фронтів направило певних зусиль на агітацію та пропаганду серед німців. В радянській "Истории Второй мировой войны" говориться про ефективність таких дій, адже моральний дух оточених зменшувався, особливо підкреслюється, що "...німці стали частіше добровільно здаватися у полон" [15, с. 74]. Цей факт йде всупереч споминам маршала І. Конєва, який, спираючись на журнал бойових дій 2-го Українського фронту, пише, що "...(станом на 7 лютого) у полон здаються одиниці, німці чинять запеклий опір, контратаки не закінчуються. Це явище ще раз підкреслює, що ми воюємо з дуже сильною, впертою та стійкою армією" [19, с. 113]. Про ретельну ідеологічну операцію проти

ворога згадує К.В. Крайнюков, який на той час був членом Військової Ради 1-го УФ. Він стверджує, що до району Корсунь-Шевченківського були відправлені члені Національного комітету "Вільна Німеччина" з намаганням переконати своїх співвітчизників скласти зброю. Літаками скидали листівки оточеним, в ефірі транслювалися промови лідерів антинацистів. Заступник голови комітету та голова "Союзу німецьких офіцерів" генерал Вальтер фон Зейдліц, узятий в полон ще під Сталінградом та після цього погодившись на співпрацю, направив до командирів корпусів у "котлі" та до інших німецьких командирів листи, в яких пропонував скласти зброю [20, с. 118].

Еріх фон Манштейн підтверджує, що він та генерал Ліб (командуючий одного з корпусів, а потім усіма військами під час прориву у "котлі" - В.З.) отримували такий особистий лист, також зазначивши, що листівки, які скидалися оточеним військам не досягли своєї цілі [22, с. 632]. П. Карель, спираючись на свідчення очевидців подій, також каже про те, що солдати та офіцери Вермахту, які слухали радіо або читали листівки комітету, "просто не брали це до уваги", адже "ім'я Зейдліца не було для них достатньо вагомим, щоб серйозно розглядати його пропозиції" [16, с. 317]. Цілком негативно вчинок В. Зейдліца розцінює колишній командуючий групою армій центр Ф. фон Бок, відзначивши у своєму щоденнику, що це "мабуть перший випадок в історії Пруссії, коли генерал став відвертим зрадником". Єдине, що може хоча б трохи його виправдати - це перенесений нервовий стрес, який генерал пережив під час Сталінграду, що вимусило його піддатися на "більшовицьку пропаганду" [3, с. 498]. 8 лютого оточеним військам був запропонований ультиматум про капітуляцію, але він був відхилений. Важливо відмітити, що оточені німці до останнього вірили в успіх деблокуючого удару. Отже, можна стверджувати, що пропагандистські заходи мали невеликий результат, тому їх перебільшення в радянській літературі не відповідає співставленням з мемуарними джерелами не тільки з німецької, але й з радянської сторін.

11 лютого 1944 р. німці з обох сторін котлу робили спроби пробитися один до одного. Сили деблокуючої 1-ї німецької танкової армії прорвалися до Лисянки. Оточене угруповання в свою чергу у ніч на 12 лютого прорвалися до Шандеровки. Таким чином, відстань між німецькими групами скоротилася до 10-12 км., що стало, за словами І.С. Конєва, "найбільш критичним моментом операції" [19, с. 118]. Стосовно прориву німців до Шандеровки у мемуарній літературі спостерігається конфлікт між двома радянськими полководцями -

Г.К. Жукова та І.С. Конєва, який не знайшов відображення в офіційних виданнях. Прорив відбувся на ділянці 27-ї армії 1-го УФ під командуванням генерала М.Ф. Ватутіна. Г.К. Жуков, який спостерігав та координував за діями обох фронтів по ліквідації оточеного угруповання у останній редакції своїх споминів, відтворений по авторському рукопису у 90-ті роки, пише, що дані по спробах прориву німців раніше ніж до М. Ватутіна потрапили до І. Конєва, який замість того, щоб доложити Г. Жукову та М. Ватутіну про ситуацію особисто, подзвонив Й.В. Сталіну й дав зрозуміти, що операція може провалитися, якщо йому не буде довірено її завершення [11, с. 204].

І.С. Конєв у власних мемуарах заперечує таке викладення подій кажучи, що Г.К. Жуков "у своїх споминах не зовсім точно висвітлив це питання". Мемуарист наводить з посиланням на архівний документ, який не заперечує, що І.С. Конєв відправив інформацію про прорив німців у вигляді щоденного донесення фронту до Ставки, але підкреслює, що Й. Сталін сам його визвав на зв'язок [19, с. 118-120]. Маршал (тоді ще генерал армії) І. Конєв стверджує, що Й. Сталін запропонував йому ввести до складу 2-го УФ війська, які знищували німецьке оточене угруповання, а саме – 27-му армію, й він не був задоволений від такої пропозиції та наполегливо відмовлявся від цього [19, с. 121-122]. Вийшло так, що наполегливість Й. Сталіна перемогла й від Ставки Верховного Головнокомандування поступила у штаби фронтів директива № 220022, згідно якої І.С. Конєв ставав керівником усіх військ, діючих проти курсунського угруповання німців с завданням якомога швидше ліквідувати оточеного ворога. Також згідно документу, 27-ма армія передавалася у оперативне розпорядження 2-го УФ, а Г.К. Жуков знімався з посади спостерігача за діями по ліквідації "котлу" та був направлений координувати дії обох фронтів на зовнішньому фронті оточення з метою не дати німцям пробитися до своїх [11, с. 205; 19, с. 122].

Начальник Генерального штабу Червоної Армії А.М. Василевський у своїх мемуарах цей епізод описує без коментарів, просто констатує факт без будь-якого аналізу [4, с. 358]. В "Истории Второй мировой войны" було зафіксоване, що Ставка це зробила "для зручності керування" [15, с. 75], хоча якраз слід згадати, що головним аргументом І.С. Конєва проти переведення військ до його фронту виступає саме незручності керування військами та необізнаність ситуації на ділянках сусіднього фронту [19, с. 121]. Таким чином, бачимо знов невідповідність офіційної історіографії з свідченнями очевидців подій, що робить спомини І. С. Конєва ще більш цінним джерелом з вивчення вказаного аспекту операції.

Можемо зазначити, що протиріччя у мемуарах Г.К. Жукова й І.С. Конєва стосовно вищенаведеного епізоду з перепідпорядкуванням командування та військ може бути на сьогодні вирішено тільки беручи за основу архівні матеріали, а точніше - повні записи перемовин між штабами фронтів та Ставкою, документація Генштабу тощо, адже повної документальної бази з цього епізоду ще не введено до наукового обігу. Спробу загально висвітити це питання зробив І. Мощанський, вважаючи винним у конфлікті І.С. Конєва, який це зробив через власне "марнолюбство" [24, с. 6-37], але ця версія є не достатньо аргументованою, що дозволяє вважати вказану проблему відкритою.

Після останньої невдалої спроби німецьких військ пробити коридор у "котлі" німецьке командування вирішило надати обом корпусам наказ прориватися у південно-західному напрямку [22, с. 615]. Ця спроба відбулася у ніч з 16 на 17 лютого 1944 р. Детальний опис цих подій дуже яскраво описується у мемуарній та історичній літературі, тому основну увагу звернемо на наслідки та протиріччя у їх оцінках. Згідно усталеній радянської версії, три колони німців (хоча в мемуарній літературі бачимо версію про дві колони [2, с. 86]) фактично не змогли прорватися до своїх військ й були знищені, а всього в "котлі" було вбито 55 тисяч солдат та офіцерів Вермахту, 18 тисяч взяті у полон [15, с. 75]. А.М. Василевський у своїх мемуарах цілком підтримує офіційну версію [4, с. 358]. Ця цифра не відповідає даним, що містяться в першій редакції мемуарів І.С. Конєва, де зафіксовано, що згідно наказу Верховного Головнокомандуючого від 18 лютого 1944 р., за підсумками операції було "...знищено 52 тис. чол., у полон потрапили 11 тис. німецьких військових". Редактори споминів зробили примітку до цього, яка вказує, що в подальшому дані про втрати були переглянуті [19, с. 136].

Варто відзначити, що не завжди самі мемуаристи погоджувалися з офіційними виданнями: наприклад, командуючий 1-ю ТА М.Ю. Катуків у споминах вказує, що незважаючи на те, що майже половина з'єднань його танкової армії приймали участь у операції, у 6-томному виданні про це не було написано [17, с. 290]. Лише після того, як ці події висвітлювали у мемуарах командуючий 11-м Гв.ТК А.Л. Гетман, особисто приймаючи участь у боротьбі на обох фронтах "котлу", ці дані увійшли у нове багатотомне видання [8, с. 165].

Найбільш суперечний момент, який до сьогодні викликає велику кількість дискусій, пов'язаний з кількістю німців, яким вдалося вийти з оточення та з'єднатися зі своїми військами. Радянська версія була однозначною - лише декілька невеличких груп німецьких солдатів та

офіцерів вирвалися та дісталися до своїх військ [15, с. 75]. І.С. Конєв у своїх споминах виступає з більш категоричною оцінкою, стверджуючи, що спілкуючись з командирами військових підрозділів, не отримав жодного доповіді, у якому було зафіксовано прохід німців через позиції радянських військ. Врятування генерала Г. Гілле (обергруппенфюрер, командир дивізії СС "Вікінг") він пояснював таким чином: німецький командир взагалі кинув свої війська, влетівши ще до початку прориву на літаку, або ж перетнув лінію фронту, перевдягнувшись у громадянський одяг [19, с. 134-135]. Така точка зору є значним перебільшенням та зовсім не відповідає дійсності, адже згідно документам генерал Г. Гілле особисто приймав участь у прориві й після важких боїв дійсно з чисельними втратами дивізія СС "Вікінг" та добровільна бригада СС "Валлонія" вирвалися з котлу, за що командири цих підрозділів отримали високі нагороди з рук самого А. Гітлера [29, с. 115-129; 13, с. 92, 106].

М.І. Бірюков пише у споминах, що німцям з першої, лівої колони, яка складалася з есесівців на бронетранспортерах та старших офіцерів й генералів, все ж у невеликій кількості вдалося прорватися [2, с. 87]. Отже, це заперечує викладенню подій у мемуарах командуючого фронтом, але є трохи ближчим до реального стану подій. Треба також сказати, що О. Верт, який прибув до місця подій через декілька днів після закінчення операції та особисто спілкувався з радянськими командирами, наприклад, з майором Камповим, відмітив у своїх мемуарах "деяку схильність до романтизації подій" [7, с. 550]. Вказаний недолік властивий усьому комплексу мемуарних джерел, який торкається вивченню Корсунь-Шевченківської операції.

Німецька версія статистики прориву (як й оточення) докорінно відрізняється від радянської, вони категорично заперечують одна одній. Автором її є знов Ерїх фон Манштейн, який зафіксував, що 17 лютого у 01:25 ночі був встановлений зв'язок з оточеними та усього вирвалися з "котлу" 30-32 тис. солдат та офіцерів, кинувши усю важку зброю, техніку та артилерію [22, с. 616]. Підтримує цю версію Ф. фон Меллентін [23, с. 228], зустрічається така статистика у вищевказаній брошурі з вивчення досвіду війни [33, с. 40], також вона увійшла до фундаментальної роботи К. фон Тіппельскірха з історії Другої світової війни [27, с. 479-480], міститься й у довіднику з історії Вермахту [12, с. 287]. Протириччя з радянською версією можна яскраво побачити, якщо поррахувати, що втрати німців на всьому Східному фронті, згідно статистичних видань дорівнюють цифру менше за увесь лютий 1944 р., аніж за версією

радянських мемуаристів у одному Корсунь-Шевченківському "котлі" за його першу половину [25, с. 717].

Першу спробу аргументовано довести ці дані зробив П. Карель, базуючись на журналі бойових дій 8-ї армії щодо кількості оточених, та на документах начальників штабів оточених корпусів, даних прийомних пунктів, де реєстрували тих, хто вирвався з "котлу". Але враховуючи відсутність посилань на джерела інформації та більш публіцистичний характер самої роботи, фундаментальну доказову базу німецька версія отримала тільки протягом декількох останніх років.

По-перше, з'явилися мемуари німецьких учасників подій, які вирвалися з оточення й на власні очі бачили, що кількість тих, хто дістався своїх військ більша, ніж "декілька груп на чолі з генералами". Корисними та інформативними у цьому плані можуть слугувати спомини К. фон Кунова та А. Цвайгера [21, с. 112-118; 28, с. 34-43]. По-друге, Н. Цеттерлінг та А. Франксон у своїй роботі, на базі первинних архівних документах, а конкретно, не тільки на журналах бойових дій, а на доповіді командуючого 42-м ТК Ф. Матенклотом, на статистичний звіт від 29 лютого тощо, в яких по бойовим підрозділам зафіксований перелік усіх тих, хто вийшов з оточення.

Таким чином, документальна статистика Корсунь-Шевченківського "котлу" з німецького боку виглядає наступним чином: до оточення потрапило до 60 тис. солдатів та офіцерів; на момент прориву 17 лютого їх залишалось 45 тис.; прорвалися 17 лютого: 27703 солдати та офіцери, 1063 "хіви" (російські добровольці, ця проблема, нажаль, взагалі не підіймається в історичній літературі), 7469 солдатів та офіцерів дісталися 3-го ТК та 4161 пораненого було вивезено ще до початку прориву з місця подій на літаках. У підсумку - 40423 німецьких солдатів та офіцерів уникнули смерті, або полону (цифра, навіть більша, аніж у Е. фон Манштейна, він рахував лише тих, хто вийшов зі зброєю у руках та не враховував тилових підрозділів) [34, с. 277-278]. Інший дослідник цієї операції - Д. Неш також наводить у додатках до своєї роботи вказану цифру [32, с. 398]. Втрати німців таким чином дорівнюють 19 тис. загиблих, полонених або зниклих без звістки, тобто майже третина військ, які опинилися у оточенні (втрати військ, які робили спроби деблокації оточення не враховані). У російській "Истории Великой Отечественной войны", виданій у 1998 р. фігурують 2 цифри: як радянського періоду про 55 тис. загиблих та 18 тис. полонених, так й дані Е. фон Манштейна про 32 тис. визволених (зазначимо, що це російське видання з'явилося ще до публікації роботи Н. Цеттерлінга, тому сподіваємось, що в подальшому можуть бути дані скориговані) [5, с. 37].

18 лютого Ставка у наказі підвела підсумки Корсунь-Шевченківської операції, на честь 2-го Українського фронту у Москві був даний салют, але про 1-й УФ не було сказано жодного слова, що за словами Г.К. Жукова "є не пробачною помилкою Верховного. ...Сталін був вельми неправий" [11 с. 207]. Цими словами він, за споминами К. Крайнюкова, відновив історичну справедливість й віддав належне військам 1-го УФ, які теж доклали багато зусиль для розгрому ворога [20, с. 125].

Український історик М.В. Коваль з приводу вказаної операції влучно поставив питання про її ціну [18, с. 105]. На сьогодні є можливість порахувати радянські втрати у цій операції, що раніше було неможливо - згідно останніх видань вони дорівнюють 80188 бійців та командирів (з них вбитих - 24286) [9, с. 227; 26, с. 2892-293]. Але незважаючи на великі втрати, успіх операції важно переоцінити, особливо у моральному плані. А. Гітлер дуже наполягав на утриманні Корсунь-Шевченківського виступу, тому наслідком його рішення, за словами Ф. фон Меллентіна, "...став новий Сталінград, але масштаби катастрофи на цей раз були менші" [23, с. 226]. Проведення подібної операції було якісно новим кроком у стратегічному мистецтві Червоної Армії, продемонструвавши високі бойові навички та рівень майстерності бійців та командирів.

Роблячи висновок, зазначимо, що Корсунь-Шевченківська операція на сьогодні ще має низку білих плям, які багато років залишалися без висвітлення. На сьогодні зроблено декілька впевнених кроків для подолання усталених стереотипів та просування далі у дослідженні цієї проблеми. Перспектива подальшого вивчення подій січня-лютого у 1944 р. в районі Черкас тісно пов'язана з більш широким та системним використанням потенціалу до сьогодні не на достатньому рівні розробленому комплексу мемуарних джерел, адже цей масив продовжує поповнюватися новими виданнями. Вважаємо, що багато дискусійних моментів можна розв'язати якраз з допомогою мемуарів безпосередніх учасників подій на основі співставлення їх свідчень з іншими документальними даними. Результат такої роботи може бути наступний: змінення на широкому громадському та науковому рівні парадигми сприйняття операції та оптимальний синтез двох контраверсійних точок зору, тобто радянської та німецької, що наблизить дослідників до більш реального відтворення подій, які відбувалися взимку 1944 року на теренах України.

Zalievskiy V. V.

**MEMOIRS OF VETERANS OF THE SECOND WORLD WAR AS A
SOURCE ON STUDYING OF KORSUN-SHEVCHENKOVSKY OPERATION
(24.01 - 17.02. 1944)**

The research provides the analysis of Germans and Soviets memoirs as an independent historical source on studying events in Korsun pocket. In article consider the two points of view about the losses of Wehrmacht and made an attempt to explain a cause of main difference between that figures in historiography. On the base of accessible sources make a conclusion, that German version more documentary proved that Soviet and can be used in further works.

Key words: memoirs, operation, blockade, division, army, front, pocket

Залевский В.В.

**МЕМУАРЫ УЧАСТНИКОВ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ КАК
ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКОВСКОЙ ОПЕРАЦИИ
(24.01-17.02.1944)**

Исследование посвящено анализу воспоминаний советских и немецких военных как отдельного вида исторического источника изучения событий в "котле" в районе Черкасс в январе-феврале 1944 года. Внимание обращено на расхождение в преподнесении событий мемуаристами, проведены соотношения их видения с имеющейся документационной и историографической базой. В работе приводится немецкая и советская версии относительно потерь Вермахта во время указанной операции и объясняется причина их возникновения и аргументации.

Ключевые слова: мемуары, операция, наступление, "котёл", дивизия, блокада.

Джерела та література

1. Белов Н. Я был адъютантом Гитлера. - Смоленск: Русич, 2003. - 528 с.
2. Бирюков Н.И. Трудная наука побеждать. - М.: Воениздат, 1968. - 272 с.
3. Бок Ф. Я стоял у ворот Москвы. Военные дневники 1941-1945. - М.: Яуза, Эксмо, 2006. - 512 с.
4. Василевский А.М. Дело всей жизни. - М: Политиздат, 1978. - 552 с.
5. Великая Отечественная война 1941-1945. Военно-исторические очерки. В 4-х кн. - Т.3 - М.: Наука, 1999. – 501 с.
6. Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия /под ред. М.М. Козлова. - М.: Советская энциклопедия, 1985. - 832 с.
7. Верт А. Россия в войне 1941-1945. - М.: Эксмо, 2003. - 746 с.
8. Гетман А.Л. Танки идут на Берлин. - М.: Наука, 1973. - 392 с.
9. Гриф секретности снят. Потери вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах /под ред. Г.Ф. Кривошеева - М.: Воениздат, 1993. - 416 с.

10. Гудериан Г. Воспоминания солдата. - Смоленск: Русич, 1999. - 654 с.
11. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. В 2-х т. - Т.2. - М.: Олма-Пресс, 2002. - 416 с.
12. Залесский К. Вермахт. - М.: Эксмо, Яуза, 2005. - 656 с.
13. Залесский К. СС. Охранные отряды НСДАП. - М.: Эксмо, Яуза, 2005. - 656 с.
14. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945. В 6 т. - Т.4. - М.: Воениздат, 1962. - 738 с.
15. История Второй мировой войны. 1939-1945. В 12 т. - Т.8. - М.: Воениздат, 1977. - 529 с.
16. Карель П. Восточный фронт. Книга вторая: Выжженная земля. 1943-1944. - М.: Изографус, Эксмо, 2005. - 432 с.
17. Катюков М.Е. На острие главного удара. - М.: Воениздат, 1974. - 432 с.
18. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах. - Україна крізь віки. У 15 т. - Т12. - К.: Видавничий дім "Альтернативи", 1999. - 336 с.
19. Конев И.С. Записки командующего фронтом, 1943-1944. - М.: Наука, 1972. - 368 с.
20. Крайнюков К.В. Оружие особого рода. - М.: Мысль, 1984. - 590 с.
21. Кунов К. Свинцовый ливень Восточного фронта. - М.: Яуза-пресс, 2009. - 256 с.
22. Машинтейн Э. Утерянные победы. - М.: АСТ; СПб: Terra Fantastica, 1999. - 896 с.
23. Меллентин Ф.В. Танковые сражения 1939-1945 гг. Боевое применение танков во Второй мировой войне. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1957. - 303 с.
24. Мощанский И. Элитные силы Рейха. Разгром под Черкассами 24 января-17 февраля 1944 года // Военная летопись. Военно-историческая серия "Армии мира". - Выпуск 7. - М.: ООО "БТВ-МН", 2005. - 69 с.
25. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933-1945. - М.: Изографус, Изд-во Эксмо, 2002. - 800 с.
26. Россия и СССР войнах XX века. Потери вооруженных сил. Статистическое исследование / под ред. Г. Ф. Кривошеева. - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. - 608 с.
27. Типпельскирх К. История Второй мировой войны. - М.: АСТ, 1999. - 795 с.
28. Цвайгер А., Нойенбуш Х. Кровавое безумие Восточного фронта. - М.: Яуза-пресс, 2009. - 256 с.
29. Butler R. SS-Wiking. The history of the fifth SS divisions 1941-1945. - Spellmount: Amber Books Ltd, 2003. - 192 p.
30. Glantz D., Orenstein H. Battle for the Ukraine: The Korsun'-Shevchenkovskii Operation - L.: Frank Cass, 2003 - 196 p.
31. Jentz T. Panzertruppen. The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's Tank Force. 1943-1945. - Atglen: Schiffer Military History, 1996. - 302 p.

32. Nash D. *Hell's Gate: The Battle of the Cherkassy Pocket January to February 1944* - Southbury: RZM Publishing, 2002. - 390 p.

33. *Operations of Encircled Forces. German Experiences in Russia. Pamphlet №. 20-234* - Washington: Department of the Army, 1952. - 74 p.

34. Zetterling N., Frankson A. *The Korsun Pocket. The Encirclement and Breakout of a German Army in the East, 1944*. - Drexel Hill: Casemate Publishers, 2008. - 320 p.

Стрижова І. А.

УДК 351.853(477.74)

СТАТУТИ ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ІСТОРІЇ І СТАРОЖИТНОСТЕЙ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ЙОГО ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено розгляду статутів Одеського товариства історії і старожитностей, яке діяло з 1839 р. до початку 20-х років ХХ ст. Кожна чергова редакція статутів була обумовлена змінами функцій і завдань Товариства. Зміст статутів засвідчує орієнтованість установи на вивчення залишків матеріальної культури, їх систематизацію, охорону і збереження.

Ключові слова: статут Товариства, охорона пам'яток, історико-культурна спадщина, археологічні розкопки, наукові розвідки.

Пам'ятки історії та культури - основа спадщини - є найважливішим надбанням суспільства. Кожна нація, держава, етнос оберігають і забезпечують її захист. В Російській імперії ця робота розпочалась з кінця XVIII - початку XIX століття. У цей період представники місцевої влади та наукової еліти розглядали історико-культурні надбання не лише як важливу і необхідну ланку, що єднає минуле з сучасним, а й як необхідний засіб популяризації історії та розвитку культури. Тому закономірністю визнається той факт, що з початку XIX ст. в Російській імперії досить потужним стає рух, спрямований на виявлення пам'яток, їх вивчення і збереження, що обумовило потребу в організації низки громадсько-наукових осередків, які ставили б собі за мету цілеспрямоване вивчення історичного минулого краю.

Питання організації пам'яткоохоронної діяльності Одеським товариством історії і старожитностей має свою історіографію. Історію Товариства, оцінку його діяльності у галузі пам'яткоохоронної справи презентують дослідження С.Заремби, О.Сальцевої, І.Симоненка та В.Хмарського [5, 11, 12, 17]. Проте означені наукові роботи висвітлюють не всі питання, пов'язані з діяльністю установи. Названі автори віддають перевагу проблемам пам'яткознавчого, бібліографічного та археографічного характеру.